

PALUUT MARXIIN

Hans-Jørgen Schanz: Karl Marxin teoria muurin murtumisen jälkeen. Suomentanut Tapani Hietaniemi. Tutkijaliitto, Helsinki 1996, 200 s.

Monestakin syystä on vaikea ryhtyä lukemaan klassikoita. Toisinaan ei ole lähtökohdaksi tulkintahorisonttia, joka auttaisi löytämään teksteistä kiinnostavat kohdat. Usein klassikoiden massiivisuus ja maine tekevät niistä pelottavia lähestyviä, ja joskus taas teksteihin kohdistuu niin paljon ennakkoluuloja, että lukemisen vaiva ei tunnu houkuttelevalta. Kaikki nämä syyt osaltaan ovat vaikuttaneet siihen, miksi Marxia on viime aikoina luettu verrattain vähän. Tuskin kenenkään muun yhteiskuntateoreetikon nimeen yhdistyy yhtä paljon ennakkoluuloja. Samalla hänen suurta tuotantoaan tuntemattoman on vaikea tietää, mikä siinä on miltäkin kannalta tärkeää. Tällaisten ongelmien kannalta Hans-Jørgen Schanzin kirja Marxista on erinomainen esiluenta, se johdattaa Marxin ajattelun päävaiheisiin sekä intellektuaalisiin perinteisiin, joista ponnistaen tämä onnistui synnyttämään jotain omaperaista.

LUKEMATTOMAT MARXIT

Odotettavissa on, että Schanzin kirja on vuosien ajan keskeinen Marxin ajattelun yleisesitys maassamme. Ensinnäkin suomeksi ei ole tätä ennen ollut tiivistä oppi- ja käsitteellistä kirjallisuutta, joka esittäisi Marxin teoreettista ajattelua asiantuntevasti mutta kriittisesti. Esimerkiksi David McLellanin monella tapaa ansiokas Marx-

elämäkerta¹ on kuitenkin liian laava tätä tarkoitusta varten. Toiseksi vuoden 1989 tapahtumien jälkeen yhteiskunnallinen ja kulttuurinen tilanne, jossa voidaan lukea Marxia, on täysin muuttunut. Kirjan otsikon sana *jälkeen* onkin olennainen: Schanzin mukaan ”jokainen nykyajan tulkinta lähtee horisontista, johon muurin murtuminen osaltaan liittyy”.² Kolmanneksi tämä kirja puhuttelee sitä uutta akateemista yleisöä tai sukupolvea, joka ei aiemmin ole Marxin tekstejä lukenut ja jolle ne eivät ole olleet itsestään selvä ajattelun viitepiste. Esitellensä kriittisesti Marxia uusille lukijoille Schanzin tavoitteena on samalla saada loppumaan ”se lähes systemaattinen unohtus ja tietämättömyys, joka on yleisesti vallinnut muurin murtumisen jälkeen – ja itse asiassa jo kauan aikaisemminkin – suhteessa yhteen teoreettiseen kantaan ja ajatukseen, joka kaikesta huolimatta on elänyt kulttuuripiirissämme ja inspiroinut sitä yli vuosisadan ajan.”³ Näin hän haluaa estää sitä itseaiheutettua tyhmentymistä, jolle lännen voitto kylmässä sodassa on ihmiset altistanut suhteessa Marxiin.

Kirjan saatellessa Arto Noro kertaa keskeisiä maassamme vaikuttaneita Marxin tulkintatapoja ja asettaa nämä suhteeseen sekä Schanzin tuotantoon että yleisemmin Marxitutkimuksen perinteeseen. Samalla tulee ilmi, minkälaisia odotuksia parikymmentä vuotta sitten Marxiin asetettiin, miksi Marx oli kovin houkutteleva teoreetikko, jolta odotettiin jopa kohtuuttoman paljon. Noro ryhmittelee 60- ja 70-lukujen paluut Marxiin kol-

meksi toisistaan poikkeavaksi suunnaksi: ranskalaiseksi, saksalaiseksi ja anglo-amerikkalaiseksi. Olennaista varsinkin kahdessa ensin mainitussa oli Marxin tuotannon katkosten paikantaminen ja niiden merkityksen arviointi. Uudet tulkinnat ja Marxin tuotannon sisäisten erojen korostukset – niin Althusserin kuin pääomaloogisten tulkintojenkin vaihteoriat – perustuivat siihen, että Marxin tuotanto oli vihdoin saatavilla lähes kokonaisuudessaan ja sitä luettiin laajalti. Aiemmin lukemattomien tekstien moninaisuus ja niiden sisäiset ristiriitaisuudet innoittivat nyt lukemattomiin uusiin tulkintoihin.

KATKOKSET JA VAIHEET

Schanzin kirja on Marx-esittelynä myös aikoinaan Pohjoismaissa voimakkaana vaikuttaneen ”pääomaloogisen koulukunnan” eräänlainen tilinpäätös. Marxin tuotannon jakaminen kolmeen olennaisesti toisistaan eroavaan vaiheeseen on Schanzin Marxitulkinnan avain.⁴ Nuoren Marxin ajattelulle oli ominaista työn käsitteen perustalta kehitetty antropologinen kritiikki ja tieteen käsitys. Toisessa vaiheessa tämä malli yllätettiin, ja *Saksalaisen ideologian* ja *Kommunistisen manifestin* kirjoittaja kehittäi myöhemmin historialliseksi materialismiksi kutsuttua historianfilosofista perusajatusta, jonka avainkäsitteet ovat luokkataistelu sekä tuotantovoimat ja -suhteet. Lopulta *Pääoman* ”kypsässä vaiheessa” hän irtaantui immanentin kritiikin kautta poliittisesta taloustieteestä ja esitti oman teorian kapitalistisesta tuotantota-

vasta. Tärkeimmät käsitteet tässä kolmannessa vaiheessa ovat tavaran kaksinaisluonne, lisäarvo ja työvoiman arvo.

Schanzin ankarin Marx-kritiikki kohdistuu toiseen vaiheeseen ja sen käsitykseen tuotantovoimista eräänlaisena "fundamentaaliselityksenä", johon perustuen kaikki kulttuuri nähdään pelkkänä seurausilmiönä, ideologisena päällysrakenteena. Erityisen ongelmalliseksi tämä näkemys muodostui siksi, että se tuli aikoinaan virallisen marxilaisuuden omaksumaksi ja kritiikin ulottumattomissa olevaksi opinkappaleeksi ja sellaisena laajalti vaikutusvaltaiseksi. Schanzin mukaan Marxin tässä vaiheessa korostuu hänen sokeutensa kaikkea sitä kohtaan, mitä yleisesti voidaan pitää kulttuurisen tai kielellisen tietynä itsenäisyytenä, eikä tämä sokeus Marxin tuotannossa missään vaiheessa väisty.

Vaiheteorian kaikkein tärkein merkitys Schanzin mukaan oli alunperin se, että "lähes kaikki vakiintuneen marxismin dogmit saatiin kritisoida rikki Marxin itsensä avulla".⁵ Kolmannen vaiheen ekonomiakritiikissä Marx tulee Schanzin mukaan osoittaneeksi edellisen vaiheen universaalihistorialliset hahmotelmat perusteettomiksi, historiallisen materialismin itseymmärrys ja käsitteellinen pysyvyys "dekonstruoidaan".⁶ Nyt vihdoin "historian itsessään oletetaan olevan historian tuotetta".⁷ Ei ole "tuotantoa yleensä" eikä "historiaa yleensä".

Katkosten tarkastelu auttaa ymmärtämään myös Marxin työn keskeistä pyrkimystä: tutkia kriittisesti sekä aikalais-

yhteiskuntaa että sen ajattelua hallitsevia teorioita. Luonteeltaan tällainen hanke ei ollut maailmankatsomusta rakentava – marxismia kokonaissysteeminä rakensivat muut kuin Marx itse. Lähinnä se pani yhä uudestaan kysymään myös itse projektin perusteita, ryhtymään uudelleen, vaikka Marx itse toki katsoi jatkavansa samaa kysymyksenasettelua. Schanzin mukaan katkosten korostaminen synnyttääkin lopputuloksenaan käsityksen, jonka mukaan "Marxin itseymmärrykseen sisältyvä käsitys hänen tuotantonsa läpi käyvästä jatkuvuudesta ei ole ainoastaan kyseenalainen, vaan selvästi virheellinen".⁸ Koko hänen tuotantonsa koostaminen joksikin homogeeniseksi "marxismiksi" on vähintäänkin ongelmallista ellei täysin virheellistä. Etienne Balibar on ilmaissut tämän painottamalla sitä, että Marx jätti jälkeensä useita työmaita, työprosessien katkoksia. Balibarille Marx onkin "ikuisen uudelleenaloittamisen filosofi".⁹

PALUU KLASSIKKONA

Marxia luettiin paljon muutama vuosikymmen sitten, mutta myöskään Schanzin kirja ei ole syntynyt ajattelun tyhjiössä. On jälleen alettu keskustella siitä, minkälainen ajattelija Marx oli.¹⁰ Mutta vaikka Marxia luetaan taas, tällä kertaa näin ei tehdä yhtä täynnä intoa, odotuksia ja toivoa kuin kaksi- ja kolmisenkymmentä vuotta sitten. Oikeastaan nyt ei voimakkaasti palata, nyt selvitetään itse palaamista: sitä että Marx on palannut ennen ja palaa yhä. Viime vuosina suhdetta tähän klassikkoon

ovat työstäneet varsinkin ne, joilla oli aktiivinen suhde hänen töihinsä jo edellisen paluun aikana.

Esimerkiksi Ranskassa Louis Althusserin työtoveri ja oppilas Etienne Balibar on kirjoittanut Marxin filosofisen ajattelun erinomaisen uudelleenarvion, joka tiiviin ja johdatuksenomaisen luonteensa tähden rinnastuu Schanzin teokseen. Palaamisesta Marxiin kertoo monessa mielessä myös Jacques Derridan kirja *Spectres de Marx*,¹¹ jossa kaikkinen varauksineen on hyvin Marx-myönteinen sävy. Yhtäältä Derrida tuo Marxin nimeen liitetävän yhteiskuntakriittisen jännitteen ajankohtaisuuden esiin: vaikka muuri on murtunut ja reaalisoialismi menettänyt voimansa, ei liberalismi ole tuonut historiaa päätepisteesensä, vapaiden ihmisten onnelaan. Toisaalta Derrida lähilukee Marxia ja pohtii nimenomaan palaamisen teemaa. Minkälaisina Marxin aaveet näyttäytyvät meille? Ja minkälainen on Marxin henki? Näiden teosten rinnalla voi vain arvailua, kuinka innostunut olisi se käsikirjoitus, joka Gilles Deleuzeltä jäi kuollessaan kesken ja joka kantoi nimeä *Le grandeur de Marx*.

Arto Noro on joskus todennut, että "meillä on klassikoisamme kroonisia sulattamisvaikeuksia".¹² Jos Marxin tuotantoa taas märehditään, mil-tä se maistuu ja miksi? Onko uutta vain tulkittamisen tilanne vai "löydetäänkö" Marxista jälleen jotain ennen ajattelun käyttämättömäksi jäänyttä? Esimerkiksi Schanzin ja Balibarin tulkintoja lukiessa huomaa, että heillä on Marxin suhteen eri perinteistä

juontuvat makunsa ja korostuksensa. Kun Schanzin kirjasta heijastuu viileä kohtuus, tilinteon maku, Balibar aktiivisesti työstää Marxista ajan-kohtaista ajattelijaa, innostuu tästä. Schanzille olennaisinta on nykytilanteen luoma uusi näkökulma. Hän ei kuitenkaan varsinaisesti hae Marxin tekstien sisältä sellaista, mitä hän ei sieltä olisi löytänyt jo parikymmentä vuotta sitten. Balibarille puolestaan Marx on edelleen tärkeä kriittisen ajattelun väline ja kumppani, jonka ajattelusta ei pidä ainoastaan muistuttaa, sitä tulisi yrittää jatkaa aktiivisesti.

Yhteistä uusille Marxia käsitteleville kirjoille on kriittinen mutta positiivinen Marxin tekstien käsittely ilman, että näitä tekstejä pyhitettäisiin. Schanz painottaa, että muurin murtaminen samalla murtaa Marxin nimeen kytketyn ajattelun vapaaksi monista ennakkoluulojen kahleista. Nyt on mahdollista lukea Marxia ilman, että hänen ajatteluunsa kohdistuisi kohtuuttomia odotuksia tai toiveita, ilman intohimoista kohkaamista suuntaan tai toiseen. Vihdoin Marx on enää "vain" kiinnostava ajattelija ja klassikko, jolle olemme paljon velkaa. Marx ei ole enää historian tuomari mutta häntä ei edes tarvitse pitää historian tuomiolla. On "jotain uutta ja ennennäkemätöntä", että "Marxia voidaan nyt lukea niin kuin ketä tahansa muuta klassikkoa".¹³ Tässä Schanzin muotoilussa on myös ongelmansa: jos Marx muuttuu "keneksi tahansa" klassikoksi, hänen nimensä "pestään" ja neutraloidaan täysin epäpoliittiseksi ja kliinisen akateemiseksi. Klassikko, jonka nimi ei ole erityinen eikä

herätä jänniteitä, ei ole jännittävä eikä ehkä edes lukemisen arvoinen.

Ne tekstit ovat klassikoita, joihin yhä uudestaan palataan yhä uusista tilanteista käsin. Samalla tekstit palaavat erilaisina ja uudennäköisinä, eikä niiden vaikutus ole sama kuin aikaisemmin. Paluu niihin on kuitenkin aina suhteessa edellisiin palaamisiin. Jos pääomaalloginen intellektuaalinen virtaus on nyt "kuollut",¹⁴ kuten Noro esittää, mikä on tämä Schanzin tekstissä palaava Marx? Onko kyse perinnöstä, joka asetetaan esille, tehdään muistoksi ja samalla siirretään menneisyyden asiaksi? Vai onko Marxin ajattelu edelleen osa elävää ajattelun perinnettä? Viime aikojen kiinnostavissa Marx-tulkinnoissa selvästi kyse on tästä jälkimmäisestä siinä mielessä, että kirjoissa yritetään jälleen kerran tiivistää se, mikä Marxin ajattelussa on kiinnostavaa ja ajankohtaista ja mikä ei. Perinne jatkuu, kun se ei ole täysin hallussa, kun se on yhä avoin, kun sitä on työstettävä ja ajateltava, kun siinä on jotain *erityistä*, mikä *pakottaa* palaamaan, esittelemään uudestaan ja arvioimaan. Kiinnostuksessa klassikoihin on mieltä, kun niiden vaikutus säteilee edelleen tavalla tai toisella ajatteluun, kun ne eivät jää vain museaaliseksi jäänteiksi ja kuriositeeteiksi. Mikä Marxin ajattelussa mahtaisi olla tällaista edelleen elävää perinnettä?

Marxin keskeinen opetus on yhteiskunnallisen tuotannon ja sen rinnalla syntyvän subjektin muutoksenalaisuuden näkeminen: edes talous ei toimi yleisten lakien ehdoilla, olkoonkin, että jotkin "lait" voivat tietystä his-

torialisessa muodostelmassa olla yleisiä kaikille. Vastaavasti kriittinen yhteiskunta-analyytikään ei voi asettua ylihistorialliseen näkökulmaan. Marxin tapa tarkastella yhteiskuntaa onkin immanentti: selittäviä tekijöitä ei etsitä kulloisenkin yhteiskunnallisen tuotannon ulkopuolella. Samalla analyysi on positiivista: pohditaan sitä, minkälaiset mekanismit tuottavat nykytodellisuutta ja miten. Myös Marxin kritiikki sekä klassista poliittista taloustiedettä että valitusajattelua kohtaan on immanenttia siinä mielessä, että hän ei asetu täysin näiden perinteiden ulkopuolelle vaan ennemminkin luo tilaa ja mahdollisuutta asettua näihin nähden kriittiseen ja osittain ulkopuoliseen asemaan. Olennaisinta lieneekin juuri tämä ajattelun tilan luominen, ei täysin toisaalle vaan tarkasteltavan yhteiskunnan sisälle.

Marxilta ei ehkä kannatakaan etsiä valmiita vastauksia siihen, mikä on nyky-yhteiskunnan perustava konstituutiomuoto. Edelleen arvokasta on kuitenkin hänen tapansa esittää kysymyksiä tästä yhteiskunnan luonteesta, kuten Schanz toteaa kirjansa lopussa: "Marxin teoreettiset 'maastokuvaukset' ovat sen arvoisia, ettei niitä tule vain unohtaa ja torjua. Ne kuuluvat kulttuurisiin matkatavaroihimme. — Monet Marxin kapitalismille esittämistä kysymyksistä ovat oikeita hänen itse tarjoamiensa vastauksien oikeellisuudesta riippumatta."¹⁵ Tässä on se, mitä edelleen voimme oppia Marxilta: miten kysyä oman yhteiskuntamme rakentumista, miten avautua epätietoisesti suhteessa siihen, miten valistua siitä

ilman läpivalaisemisen toivoa tai pakkoa?

Modernin maailman tuleminen "asuttavaksi" – tämä on Schanzille nyky-yhteiskunnan tärkein luonteenpiirre – ei tarkoita kriittisen ajattelun muuttumista turhaksi, päinvastoin. Edelleen tarvitaan vallan analytiikkaa, itseäänselviltä näyttävien vallan solmukohtien avaamista. Kuten Michel Foucault jo aikoinaan keskellä suurta Marx-renessanssia totesi, Freudin ja Nietzschen ohella juuri Marxin työn kautta "tulkinnasta on vihdoin tullut ääretön tehtävä".¹⁶ Selviöinä esittäytyvien ilmiöiden ja merkkien perustassa ovat tulkinnat ja valtasuhteet, jotka pyrkivät osoittamaan itsensä oikeutetuiksi ja ainoiksi mahdollisiksi. Tällaisen suhteiden analyysin perinteen olennainen hahmo on ollut Marx.

Schanzin kirja on väline, jonka avulla on hyvä palata tähän klassikkoon nykytilanteesta käsin mutta jonka avulla tämä klassikko voi myös tehdä uuden "paluun" ja tulla luetuksi ensimmäistä kertaa. Avatessaan uuden lukemisen mahdollisuuden Schanzin teoskin on oppikirjana enemmän kuin "muistutus" koulukunnasta tai Marxista. Jos ja kun klassikoissa todellakin on aina kroonisia sulattamisvaikeuksia, niitä koskevat tilinpäätöksetkään eivät ole lopullisia.

Turo-Kimmo Lehtonen

viitteet

1. McLellan 1990.
2. Schanz 1996, 91
3. Mt., 26.
4. Tähän tulkintaan sitoutuu myös toinen hiljan suomeksi ilmestynyt Marx-johdatus, Jukka Gronowin artikkeli teoksessa *Sosiologian klassikot*; ks. Gronow 1996. Noro puolestaan on täysin vakuuttunut siitä, että "tuo tulkinta on edelleen järkevin Marxista tehty"; Noro 1996, 18.
5. Schanz 1996, 90.
6. Mt., 140.
7. Mt., 138
8. Mt., 71.
9. Balibar 1993, 8.
10. Filosofiset keskustelut Marxista eivät kyllä ole missään vaiheessa taysin lakanneetkaan; ks. esim. Gronow 1993.
11. Derrida 1993.
12. Noro 1993, 106.
13. Schanz 1996, 91
14. Noro 1996, 17.
15. Schanz 1996, 200.
16. Foucault 1994, 569. Talle ajatukselle on sukua Noron muotoilu, jonka mukaan Marxin "yleinen kriittinen momentti" voi edelleen olla sen esittäminen, kuinka "yhteiskunnallisilla muodoilla (esim. raha) on epämielellistä taipumus itseänsä meille vieraiksi mahdeiksi." Noro 1996, 18

KIRJALLISUUS

- Balibar, Etienne (1993): *La philosophie de Marx*. Éditions La Découverte, Paris
- Derrida, Jacques (1993): *Spectres de Marx L'État de la dette, le travail du deuil et la nouvelle Internationale* Galilée, Paris.
- Foucault, Michel (1994). Nietzsche, Freud, Marx. Teoksessa *Dits et écrits*. Gallimard, Paris. Ilmestynyt alunperin vuonna 1967
- Gronow, Jukka (1993): Kriitikin mittapuun ongelma Marxilla ja pääoman antimoraalinen valinpitamattomuus. *Tiede & edistys* 3/1993.
- Gronow, Jukka (1996): Karl Marx – yksilon vieraantumista poliittisen taloustieteen kriitikkiin Teoksessa Gronow, Jukka, Arto Noro & Pertti Tottö (toim.): *Sosiologian klassikot*. Gaudeamus, Tampere.
- McLellan, David (1990): *Karl Marx elämä ja teokset*. Suomentanut Antero Tiisanen. Love kirjat, Helsinki.
- Noro, Arto (1993): *Postfranzenia*. Tutkijaliitto, Helsinki
- Noro, Arto (1996): Muistelmia pääomalogiikasta. Teoksessa Schanz, Hans-Jørgen: *Karl Marxin teoria muurin murtumisen jälkeen*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Schanz, Hans-Jørgen (1996). *Karl Marxin teoria muurin murtumisen jälkeen*. Tutkijaliitto, Helsinki.